

Олена СЛОБОДЗЯНИК

**ГЕОГРАФІЧНІ ЗАГАЛЬНІ НАЗВИ У ДІЛОВІЙ
ПИСЕМНІЙ МОВІ БРАЦЛАВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI – ПОЧАТКУ XVII СТ.**

На матеріалі документів Брацлавського воєводства 1566 – 1606 років проведено лексико-семантичний аналіз загальних географічних назв, що позначають поняття “природні багатства, угіддя”.

Ключові слова: *лексема, етимон, лексико-семантична група, староукраїнська мова.*

Збірник “Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років”¹ містить 496 уцілілих і не публікованих раніше (окрім 49) документів Брацлавського воєводства від часу його створення і до смерті 1606 року Лаврина Пісочинського – засновника, фундатора Липовецького архіву (від назви села Липівка), – який “із винятковою старанністю й прискіпливістю нагромаджував у ньому документацію, що відповідала його маєтковим інтересам”². Історія Брацлавщини (сучасна Вінницька область без її західної та північно-західної і північно-східної частин, частини Київської, Черкаської, Кіровоградської, Миколаївської й Одеської областей та Республіки Молдова³) багата й суперечлива, а мова документів становить неабиякий мовознавчий інтерес.

М. Крикун зауважує: “Руською (власне – канцелярською, актовною, діловодною українсько-білоруською) мовою написані 307 оригіналів..., латинською – 4 оригінали, польською – 8 оригіналів, польською і латинською – один оригінал. Отже, руська мова матеріалів стосовно Брацлавського воєводства є панівною – нею складено 437 документів із 496. У збереженні її у діловодстві першорядну роль відігравала в основній своїй масі руська шляхта”⁴.

Опубліковані документи тематично можна поділити на такі групи: королівські привілеї, позови королівського суду, декрети

¹ Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років / Упорядники: М.Крикун і О.Піддубняк. – Львів: НТШ, 2008. – 1217 с.

² Крикун М. Брацлавське воєводство впродовж своїх перших сорока років // Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років / Упорядники: М.Крикун і О.Піддубняк; вступ М.Крикуна. – Львів: НТШ, 2008. – С. 43.

³ там само. – С. 13.

⁴ там само. – С. 45.

королівського суду, листи і свідчення шляхти, зізнання, заповіти, описи кордонів тощо.

Предметом нашого дослідження є використання в мові офіційно-ділового спілкування Брацлавського воєводства загальні назви угідь, які в межах тематичної групи “назви природного ландшафту” формують окрему лексико-семантичну групу: **добра, землі, кгрґнти, маєтности, належности, пожитки, прилеглости, принадлежности.**

Лексема **добро** широко представлена українськими пам’ятками, зокрема й у формі множини зі значенням ‘майно, власність; маєток’ [ІСУМ 8: 50]. У ділових паперах Брацлавського воєводства часто вживане слово **добра** стосується нерухомої власності, що належить до певного маєтку: **коморникъ ншъ тоє имене, яко властные добра нши, взят и Горышковскому водле розказаня ншого штдати хотел** [ДБВ: 203]; **Зо вси (х) добръ твоеє мсти, лежачих и рґхомых, где буд в Кролевстве ншмъ Польском и панствах, до него прислґхачючих, ... приказуемъ** [ДБВ: 552]; **я шт пна своего по знаком и ґрочисчам менованым добра штоврати... готов** [ДБВ: 966]; **пан краковскии... екзекуцыи в добра свои за то не допустил** [ДБВ: 977]; **се приточила справа... кґ ґчиненю границ межи добрами поводовыми мѣста Пыкова..., котрые то добра повод с позванным шчет розграничити** [ДБВ: 978].

Лексема утворює стійкі антонімічні сполуки **добра лежачие** ‘нерухоме майно’ і **добра рґхомые** ‘рухоме майно’, що підтверджують висловлені міркування стосовно семантики, а також функціонує в парі з лексемою **кгрґнты** (я сам... **тых добръ и кгрґнтов монх штвирати не могґчи, посылаю Миколая Керъсновского** [ДБВ: 963]; **пан Янґшъ... хотел добра и кгрґнты власные Жорницские пана подкоморного посетити** [ДБВ: 986]; **всѣ тые добра, кгрґнты его выбитые присѣдилъ** [ДБВ: 994]), що наводить на думку про можливі семантичні відтінки обидвох лексем. Назва **добра** могла також стосуватися усього того, що розміщене, росте чи живе на землі як чийсь власності: **вел. ваша з добр своих Лисинских и кгрґнтов Кожинских добра, кгрґнти ео власние через слґг... попсовал** [ДБВ: 995]; **его м. пан краковскии его м. пна подкоморного с певных добръ его кгрґнтов... кгрґвалтовне выбил** [ДБВ: 988].

Девербативи **прилеглости, належности, принадлежности** вирізняються завдяки словотворчим засобам. Полонізм **прилеглости** відомий ще в діловодстві XIV–XV ст. зі значенням ‘прилегли землі або угіддя’ [ССМ I: 241]. Із таким же

значенням він ужитий у документах із Браславщини: вѣ ѹживаньѣ... постѹпил єсми помененыє селища..., зо всеми нѹ кгрѹнты и прилеглостями, пожитками, то єсть... лєсы, дѹбровами..., зо всякими меноваными и неменоваными пожитками, кѹ тымъ селищамъ и врочищамъ належачими... сами в себе з давныхъ часов мели [ДБВ: 617]; зо всѣми кгрѹнты, прилеглостями и пожитками ѡт ѡтчилов и дедичов [ДБВ: 756]; в тыхъ мѣстечкахъ и селахъ ѡселыми, и з нѹхъ повинностями, зо всеми тыхъ добръ, кгрѹнты, прилеглостями и пожитками [ДБВ: 761]. Часто ці слова продубльовані загальними назвами земель та угідь.

Префікси *на-* і *прина-* у словах належности і приналежности акцентують на тому, що позначувані словами реалії належать комусь, входять до складу чогось: з ловы рибъными, звериними, пташиными и з бобровыми гоны, з лєсы, дѹбровами, гаѣ, полями, сѣножатями и зо всеми иными кимколвекъ именем назваными кгрѹнты, належностями и пожитки [ДБВ: 245]; я, маючи от малжонки моєи вперед менованое тоє село, зо всеми належностями от неє мнє вечностю записано..., панѹ хорѹжомѹ... продалъ [ДБВ: 562]; даємо нинешним листом нашим зо всѣми прилеглостями и приналежностями, двором, подданными, польми, сеножатями, сажавками, лєсами, и зо всѣми пожитками и доходами [ДБВ: 826]; зо всѣми сєлы, кгрѹнты и належностями, межикоторыми и моє власное имене, правом дедичным вечным мнє належачое з людьми, кгрѹнты и належностями [ДБВ: 836]. Оказіонально засвідчене слово *приналежности* і в одній грамоті 1459 року у значенні ‘усе, що належить до чогось’ [ССМ II, 242].

Давні назви *земли*, *кгрѹнти* часто фіксують пам’ятки української мови XV–XV ст. [ССМ I: 267; 395] і XVI–XVII ст. [ІСУМ II: 226] на позначення земельних угідь. Аналогічно в документах Брацлавського воеводства – ці найменування стосуються земельних володінь: *А где бы теж хтоколле в кгрѹнты и в якие ж колве пожитки того замкѹ нѣшого Веницкого за держаня ѹстѹповатисѣ мел* [ДБВ: 166]; *через Крѹтѹю долину гран стародавнѹю... не переходили и в чѹжие земли и пожитки не встѹповали* [ДБВ: 169]; *заставил єсми малъжонце*

мо еи и мене мое шчизное, в повете Браславском
лежащее, на им Стрыжовкѣ зо всеми кгрѣнты,
ставами, млыны, селницами Цветковскими и
Кобыленскими и со всею дедичностью [ДБВ: 233];
княжа ЯнушѣWSTRозский... с певних кгрѣнтов жменя
Каменогорского, зо всех тых пол, дѣбров, пасек... пна
подкоморего... вывил [ДБВ: 965]; пытали есмо явне, если бы
хтоколевекѣ... тые кгрѣнты самым скѣтком его масти панѣ
подкоморемѣ поступити... хотел [ДБВ: 967]; его мл. пан
краковский тых всех кгрѣнтов Каменогорских вывитых сам и
подданные его мл. до Пыкова ѣживают [ДБВ: 967].

Зрѣдка трапляється використання аналізованої лексики
кгрѣнты і у формі однини 'земельне угіддя, наділ': пан
Рамѣат... на кгрѣнт не ехал и его скѣтком не пѣстил [ДБВ:
967]; потом есмо зновѣ на тот же кгрѣнт ехали [ДБВ: 967];
вепров власних десетинных ста на кгрѣнте поводовоен стороны
власном дедичном Калникѣ не гравил [ДБВ: 969]. Що ж до слова
земли, то у формі однини воно позначає ділянку землі, ниву: а
меновите... до плѣгов Федора ѣусловского... и до иных
мещанѣ пыковских, на той землѣ ворѣчих [ДБВ: 989].

Назва маєтності входить до аналізованої лексико-
семантичної групи, оскільки позначає земельне володіння,
найчастіше з садибою та будинком [СУМ IV: 598]: имень е
Залесье належети мело до столѣ нашего з
двором новозвѣдованымъ и старымъ, з лесомъ,
зъ семадестма члѣвковъ, на томъ кгрѣнте
Залескомъ над ставомъ ее звѣдоваными и
засыпанными, звожя, ... з пасекою дворною, ... и
зо всеми нными маєтностями лежащими и
рѣхомыми [ДБВ: 217]; каждому шяхѣтичѣ
маєтностью своею рѣхомою и лежакою волно
водлеволи своее шафовати и продати [ДБВ: 237];
на мне тот же сѣд маєт мочи моч, то ест
заклад, о которын позвана бѣдѣ... всказати и
отправѣ на всяких добрах и маєтностях моих
лежащих и рѣхомых [ДБВ: 569]. А також речі, які належать
комусь на правах власності [СУМ IV: 598]: подданные его
мл... з жонами, з детми, с конми, з быдлы и зо
всѣми маєтностями своими до... местечка
Лисина... проч ѣтекши, и тепер там мешкают
[ДБВ: 797]; подданыи его кр. милости... з жонами, з детми, з
видлом и зо всеми маєтностями в рокѣ прошлом... выданные
[ДБВ: 997].

Виявлено поодинокі випадки вживання форми маєтності

із тим же значенням: **А** в ряд тот... маєт и волень бѹдетъ за станьемъ або и за нестанемъ водле сего помененого опису моего на маестности моеи лежачои и рѹхомои... по стѹпняхъ правныхъ ѹделати [ДБВ: 618]; такая ведомостъ ест, иж тая маестностъ не естъ власная дедичная поводовъ [ДБВ: 998]. Саме в такій формі однини слово фіксують українські писемні пам'ятки XIV–XV ст. стосовно земельних володінь, маестності та маестку [ССМ I: 570].

Лексема **пожитки** є похідним утворенням від давнього дієслова **поживати** 'користуватися чимось' [ССМ II: 173]. У діловодстві Брацлавщини слово також позначає нерухоме майно, земельні угіддя: там при том замкѹ **пшомъ** иншоѹхъ пожитковъ мало [ДБВ: 163]; в тот замок, место и ѹ волостъ **Вѣнницю** и во пожитки, к томѹ замкѹ здавна и тепер належачие, ничим сѹ стѹповати [ДБВ: 165]; вѹ **ѹживанье**... постѹпил есми помененые селища..., зо всеми ихъ кгрѹнты и прылеглостями, пожитками, то естъ... лѣсы, дѹбровами..., зо всякими меноваными и неменоваными пожитками, кѹ тымъ селищамъ и в рочищамъ належачими... сами в себе з давныхъ часов мели [ДБВ: 617]; которыхъ шкод в таковомъ забираю и посяганю кгрѹнтовъ и в неѹживаню тѹхъ пожитковъ своихъ жорницскихъ чиниш [ДБВ: 996]; **Анна Ходѣкевичова**... сено жатен, дѹбров, ставовъ, лѣсовъ, пасекъ и вшѣлякихъ иншихъ пожитковъ во именью **Калникѹ** заврала [ДБВ: 1029].

Найменування **пожитки**, на відміну від інших загальних назв природних багатств, мало доволі розгалужену семантику, бо вживалося ще й на позначення майна, доходів та прибутків, а також іменувало користь і зиск: так же вси платы и доходы и иные всѣкие пожитки, што кове там з места и з волости и сподданныхъ ншихъ тамошнихъ на нас и на врадъ ншѹ прислѹхаетъ и надлежитъ, на себе брати и кѹ своему пожиткѹ оборочати и на кгрѹнте юного замкѹ и места ншого люди шсѹживати и подлѹгъ воли и ваченя своего пожитки там на себе... прибавляти [ДБВ: 164]; зо всеми пожитъки, с тѹхъ именеи прыходячими, на себе зо всимъ тым... вечно держати и ѹживати маеть [ДБВ: 617].

Найменування, що формують лексико-семантичну групу "загальні назви природних багатств", мають низку спільних рис: уживаються переважно у формі множини, поєднуються із присвійними займенниками **наши, свои, мои, твои**, що

вказують на належність комусь, та означальними займенниками **вси, всякий, вшелякий, ннын**, які вказують на узагальнену ознаку; утворюють однотипні стійкі антонімічні сполуки із атрибутивами-кваліфікаторами **лежачне – рұхомье, великие – малие, оремые – неоремые**.

Кожне слово вирізняється семантико-стилістичним відтінком загалом одного і того ж явища (наприклад, слово **маєтностъ** – це земельне володіння, а **к рұнти** – це земельні угіддя тощо), проте сформований синонімічний ряд доводить спільність основного значення – ‘природні багатства, угіддя’. Це дає підстави говорити про лексико-семантичну групу на позначення загальних назв природного ландшафту.

Список використаних джерел

ДБВ – Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років / Упорядники: М.Крикун і О.Піддубняк . – Львів: НТШ, 2008. – 1217 с.

ІСУМ – Словник української мови XVI – I половини XVII ст. / Відп. ред. Д.Г.Гринчишин. – Львів, 1996–2008. – Вип. 1-14 (видання незавершене).

ССМ – Словник староукраїнської мови XIV – XVст. у 2-х т. – Київ, 1977–1978.

СУМ – Словник української мови в 11-ти т. – Київ, 1970-1980.

Елена Слободзянык

Географические общие названия в деловом письменном языке Брацлавского воеводства второй половины XVI - начале XVII ст.

На матеріалі документів Брацлавського воєводства 1566 – 1606 годов произведен лексико-семантический анализ общих географических названий, обозначающих понятие “земельные владения”.

***Ключевые слова:** лексема, етымон, лексико-семантическая группа.*

Olena Slobodzyanyk

General place-names are in the business writing language of Braclav province of the second half of XVI - beginning of XVII of century

The lexical-semantic analysis of general geographical names that denote the concept of “land possession” is held on the basis of documents of Bratslav voivode of the 1566–1606 years.

***Keywords:** lexeme, etymon, lexical-semantic group, Old Ukrainian language.*